

KÉRDÉSEK ÉS TÁVLATOK

Amikor legutóbb a kereszténység és a laicitás viszonyát vizsgáltuk, nem minden időszerűség nélkül, sokszor elénk villanhatott az a történelmi múlt és háttér, amelyből az eszmetisztázást indító francia írók felismerései támadtak. Ők maguk is rámutattak egyes mozzanatokra, amelyek arra bírhatják a gondolkodó katolikusokat, hogy a kereszténység középkori, „szakrális” típusa helyett, amely az egyház és az állam együttműködésére épült, annak új, a keresztény szabadság-eszmét érvényesítő „profán” típusát igyekezzenek kialakítani. Azóta egy német szerző, Ida Friederike Görres írását is olvastuk, amely felfogásának szándékolt egyoldalúsága és nem egy állításának vitathatósága mellett is igen tanulságos megfigyeléseket és figyelemreméltó szempontokat tartalmaz. Találunk fejtegetéseiben egyenletlenségeket, olykor érdekességeket is, de nyilván mentségükre szolgál, hogy a valóban nagyszabású tanulmány, amelyet a *Wort und Wahrheit* tett közzé, jobbra történelmi talajon szánt. Az író nő ugyanis, aki legutóbb Newman bitorós és Kis Szent Teréz életrajzán dolgozott, munkája során abba a nehézségbe ütközött, hogy az utolsó száz év katolicizmusának belső történetét még senki sem írta meg. Maga próbálta hát megragadni és kiemelni annak a környezetnek jellemző vonásait, amely két hőst körülvette. Az eredmény lényegesen más, mint némelyek várnák, de jóval tanulságosabb is, mint a tanulmány címéből: „Törvényesség és világmegvetés” — következnék.

* * *

Azután, hogy a francia forradalom szétverte az udvari és állam-egyház díszes, de korhadt épületét s hogy a vallásüldözés vihara végigseperő az országon, a francia nemzet elég gyakran változtatta politikai ábrázatát: diktatura és császárság, a királyság első és második visszaállítása, köztársaság és második császárság, újból köztársaság. Nehéz lenne megmondani, mi volt ebben a közjáték: a forradalom-e, vagy a monarchia. Ezzel szemben a katolikusok, mihelyt összeomlott a nézetük szerint Isten-akarta rend, olyan tulajdonságot öltöttek magukra, amely a gyors változásokon keresztül is megmaradt. Ez a tulajdonság a „belső migráció”.

Ida Friederike Görres nem tudta megállapítani, hogy ki alkalmazta először erre a típusra az „émigrés de l'intérieur” elnevezést, amit azért is sajnálunk, mert ez a kifejezés napjaink politikai szótárában megint sűrűn szerepel. Ez az elnevezés azonban mindenesetre találó volt: *otthon maradtak és mégis kivándoroltak*. Olyanok, akik kirekesztették magukat az uralkodó és érvényes világból, a nemzeti összesség életéből. Maradványai egy letűnt időnek, csendben visszafelé tekintő és fáradhatatlanul az egykorinak visszahozására áhító emberek. Akik mint egy hajótörés menekültjei, fétisként melenggették az összekaparható törmeléseket, válogatás nélkül aranyat és bádogot, a forradalom előtti nagy hagyomány romjait és a rögtönzött szükségformákat, amelyek a földren-

gés éveiben keletkeztek — mindazt, aminek csak katolikus bélyege volt. Hiába tértek vissza uralkodók és arisztokraták, a belső emigránsok félreálltak és kívül is akartak állni. Létüket és hitüket örök és néma *ellenzéknek* fogták fel a kialakuló világgal szemben, amely őket az élet szélére szorította. Mit törődött az emigráns az új hatalmak ténykedéseivel? Hátat fordított valamennyinek. Sok nemes büszkeség is volt ebben a magatartásban — írja a szerző —, sok reménytelen hűség, de sok volt abban a be nem vallott *tehetetlenségi* érzés és a lassan mérgező „ressentiment” is. Inkább nem akartak együttjátszani, semhogy a rendszer csak túrje őket, kegynek tekintse létezésüket, ne számita teljes jogúaknak és megfossa őket az érvényesülés egyenlő kilátásaitól.

Ez a magatartás azonban nem teremhetett mást, mint *veszedelmes gyümölcsöket*. Mert ahogy merevedett, abban a mértékben önállósult is. Minél magasabbra és vastagabbra nőtt a fal a jámborok és a „világ” között, annál inkább elfelejtették, hogy kik és miért építették azt. Ősréginek és szükségesnek kezdték tartani. Kiestek tudatukból a visszahúzódnak és hidegségnek, a „modern világ” mindenre kiterjedő, könyörtelen elítélésének, amelyek pedig annyira újak, közeliak és még tapinthatóan időhöz kötöttek voltak, s a maguk igazolására a valóságba kapaszkodtak. A „mások” művészetét, irodalmát és tudományát már nem azért kárhoztatták, mert ellenfelek monopóliuma, hatalmi eszközkeze, időtöltése és kifejezése lett, hanem mert „világiak”. Regények olvasása szerintük magában is bűnös dolog, nemcsak a rossz regényeké, tanulás és tudás magában is veszedelmes és aggodalmat keltő, színház és sajtó nem egyszerűen egy társadalmi réteg életének megnyilatkozása, amelyről eltérően vélekedhetünk, hanem szórakozás és tájékozódás, amely elvetendő és megtevesztő. A jámborság — mondhatnók: az *igazhitőség* — fokát minden további nélkül megállapították abból, hogy valaki távoltage magát mindezekről, vagy sem. Egy szóval kifejezve, egy új *puritanizmus* kapott lábra a katolikusok körében, amely nem eszmékből vagy reformok akarásából tört elő, hanem abból a nyomásból és kívánságból született, hogy egy erőszakolt életstílust igazoljanak. Ősrégi, gyakran megcáfolt és gyakran elítélt eretnokség, amely ijesztő szívóssággal üti fel a fejét újból és újból a kereszténységben, minthogy tápláló erei nyilván magában az emberi lélekben rejlenek. Ez tért vissza álcázottan és kerülő utakon: nem teológiai iskolák szellemi csatáin át, hanem egy *mindennapi és egészen földi defetizmus* nyitvahagyott ajtáján. Utolsóelőtti alakjában *jansenizmusnak* hívták. most pedig a legszigorúbb igazhitőséget igényelte magának és ezzel kísértette meg a világot.

Közvetlen okokkal is magyarázza Ida Friederike Görres, hogy a francia katolikusoknak ez a teljesen időhöz kötött és sajátos magatartása a francia határokon túl is kerek száz éven át döntő befolyást gyakorolt a katolikus jámborság és az egyházon belüli élet alakulására.

Németországban a birodalmi egyház régi alakjának megszűnése, s később a kultúrharca, amely a katolikusokat ott is hasonló szellemi helyzetbe sodorta, csak növelte bennük a fogékonyságot a francia magatartás iránt, de ez, mint „tisztán vallásos” életbeállítás, szabállyá vált

olyan országokban is, ahol az egyház jogait senkisémet bántotta. Ausztriát említi példaként a szerző, ami egymagában is megmutatja, hogy annak a ferde fejlődésnek, amelyből oly nagy megpróbáltatások hárultak az egyházra, közben már hatalmas gyökere nőtt: *egy alapjában hamis viszony a világhoz*, az, hogy a hívők a valósággal nem számolva, a valóságon kívül rendeződtek el. S éppen ennek leküzdése és a helyes magatartás kialakítása lett a mi korunknak talán legsürgősebb keresztény feladata.

* * *

Semmi kétség, volt abban a „világmegvetésben” sok erkölcsi komolyság is. Bizonyították ezt a szellemnek és a szentségnek azok a nagy katolikus alakjai, akik bámulatosan mentek maradtak a kor erkölcsi súlyedésétől. *Lisieuxi Szent Teréz* nővére, *Céline* is, amikor később megkérdezték, mi tette rájuk a legmélyebb benyomást a szülői ház keresztény életében, ezt felelte: „A vasárnap megszentelése és a világ megvetése.” Csakhogy a világtól való ez az elfordulás — mondja *Ida Friederike Görres* — még a közös nyugati-keresztény örökség volt, amely *Zola* emberábrázolásával szemben tisztán és világosan kirajzolódtott *Stifter* és *Raabe* elbeszéléseiben éppúgy, mint *Dickens* és *Trollope* hőstelen hősein. Ahhoz, hogy Szent János értelmében tudjunk a „rossz világról” és higgyünk a szegényeknek, a szelideknek és az üldözötteknek megígért boldogságban, igazán nem szükséges „belső emigránsoknak” lennünk. Az a világmegvetés azonban, amely a XIX. század utójának katolikusait általában áthatotta, igen sok esetben nem ilyen természetű volt. Ahogy a szerző jellemzi: *pusztán evilági reménytelenség váltotta fel a hívők tudatában a világi dolgok reménytelenségéről vallott keresztény meggyőződést s nyomában a hívők a „savanyú szőlő” ízét nagy ügyességgel és kezetességgel a kereszt fanyarságára magyarázták.* S történt ez ugyanakkor, amikor a protestáns keresztények hallgatólag messze elejtették az ember és a világ gyógyíthatatlan romlottságának tételét, amelyen teológiai tanításuk sarkallott, s lobogó zászlókkal rohantak át a század derülítő életigenléséhez, a gyorsuló haladásnak és a kultúra mindenhatóságának hitéhez. Az itt elemzett katolikus magatartás merőben új volt, csak nem ismerték fel annak, mert első pillantra megtevesztően hasonlított a régi és nagy elődök magatartásához. Pedig ez a magatartás már nem a keresztény örökség széles talapzatán nyugodott, hanem szellemileg a levegőben lógott, és csupán szűk körben összekapkodott dolgokra támaszkodhatott. S épp ilyen vaktában és összehangtalanul, semmi belső törvénytől nem szabályozottan, fakadtak szerzte gyakorlati következményei is.

Ez az „illegális” és névtelen katolikus puritanizmus a szerző szerint hosszú időre olyan mértékben megváltoztatta a híveket, hogy még mai kortársaink zöme sem tudja azt kiszűrni a katolikus jámborságnak s ami rosszabb, magának a katolikus hitnek fogalmából. S amikor a szerző eleve óvást emel az ellen, hogy elfogultsággal, vagy kegyelet hiányával vádolják, fel is sorol tételének bizonyítására jó csomó mozzanatot, amelyekről — mint mondja — szívesen megfedekezünk és pedig ma, érthető módon, inkább, mint valaha. Holott, ha komolyan gondol-

kodunk, senki közülünk nem húnyhat szemet ama tény előtt, hogy az utolsó ötven esztendő egyházellenes, majd keresztényellenes mozgalmi igen sokszor ezeknek a hibáknak és félresiklásoknak tapasztalásából eredtek.

* * *

Azoknak a mult századi nemzedékeknek viszonya a világhoz „hamis” volt, és pedig a szónak mindkét értelmében: *helytelen volt tárgyilag s nem volt benne őszinteség.* A világ elutasítása náluk lényegesen más volt, mint a szerzetesnél, aki korrekt vallási választ ad egy józanul felfogott és nagyon komolyan vett valóságra: ha nem is az egyetlen, de egyikét a kereszténység igazolt és mindenkor érvényes válaszainak. Más mértékű és rangú az anyagi világ bölcséleti megtagadása is a tiszta szellem javára, ami keletről mindig újból előretört, mint kereszténység előtti iskola, vagy a föld alatt kihajtva, mint eretnokség a kereszténységen belül. Az a kor, amely megelőzte a miénket, nem valaminő *szent*, vagy *szellemi világkerülés* jegyében állt. Viszonya a világhoz sokkal inkább az volt, mint egy kényszerű és gyűlölt házasságban az asszonyé a férjhez: megadó és ugyanakkor áruló, bensőleg megvető és mégis a tetszésért esengő, áldozatot mimelő, de hidegen és céltudatosan kihasználó. Ez a világtól való félelem a hátrányokat szenvedők életérzése volt, akik egy elnyomott rossz lelkiismeret mélyén észlelték tagadásuk keresztényi és emberi *tökéletlenségét*, de a lelki beteg macacsságával egyre újabb okokat hurcoltak elő annak igazolására.

Bizonyos, hogy a hit első tételében azok a nemzedékek sem kételkedtek, sőt apológiák köteteit írták össze, kifejezetten annak védelmére materialista, pantheista és pesszimista tévtanok ellenében. Annál megelégedőbb azonban, hogy éppen azok az emberek, akik oly határozottan és erőteljesen szálltak sikra értelmi téren a Teremtő valóságáért és föl-ségéért, a *gyakorlatban oly keveset látszottak tudni a teremtett dolgok méltóságáról.* Ággályos és kicsinyes ellenségességgel fordultak a test és szellem ellen, amihez érvet a katolikus tanítás igazán nem nyújthatott. Az a *prüdéria*, amelyért oly gyakran elítélték és kigúnyolták a katolikusokat, nem egyszerűen komikum volt, hanem egy mélyebben fekvő zavar igen terhes és sokrétű megnyilatkozása. Nevetséges és tragikus kinövésével ez a prüdéria nem volt ugyan mindenben katolikus különlegesség, mert hozzátartozott általában a polgárság külső arculatához, de igenis felróható az akkori katolikusoknak, hogy nemcsak nem léptek fel ez ellen a hitükre és a régi katolikus hagyományokra cseppet sem közömbös *élethazugság* ellen, hanem még ők szállították hozzá az *ál-vallásos* indítékok legdúsabb halmazát s többnyire ők lettek legszenvedélyesebb védelmezői.

A ferde szemlélet azonban a testről szükségszerűen *átvetődött a szellemre is.* Innen az a közmondásos szűkkeblűség, ággályoskodás, sőt ellenségesség, amelynek a jámborok közül sokan tanuságát adták a tudás és a gondolkodás, mint nyilvánvalóan „káros” és „veszélyes” tevékenység iránt. Fájdalmas — mondja a szerző —, hogy oly hosszú időn át kellett egynek venni a „szabad” gondolkodást és a „szabad”-elvűséget az „egyházellenessel”, sőt „keresztény-ellenessel”. A katoliku-

sokra rákényszerített gettó után jött a *szabadon választott gettó*. A németországi *Hochland* folyóirat körüli harc, amely az áttörésért folyt, ma már egy része az egyház- és szellemtörténetnek. Kérdések feltevését vallási területen, ha mégannyi tisztelet volt is benne, a dolyfős és megbízhatatlan szellem vonásának, gyakran a bűnös kételkedés bizonyosságának tekintették.

Ebből az agályosan és despotikus módon ápolt kollektivizmusból, ahol bűnnek számított minden elhajlás a „szokásostól”, természetyszerűen tenyészett ki az *engedelmességnek egy faja*, amelynek e kiváló és ritka keresztény erénnyel már csak a neve volt közös. Alkalmazkodás és egyformásulás, amelyet semmi magasabb vágy, vagy ösztönzés nem serkentett, csak az, hogy az ember a sorból ki ne ütközzék. Az uralkodó véleményhez való kritikátlan és készséges alkalmazkodásnak éveken át prédikált és gyakorolt alapelve kúrthatatlanul hatott tovább a megváltozott környezetben is, amelynek új stílusa épp oly ellenállás nélküli, közönséges követésre és utánzásra talált. Az engedelmességnek ez az elfajulása, amelyet félelem, bedeszékázottság, tunyaság, vagy számitgatás segített elő, talán többet ártott az igazi tekintély és hagyomány hiteleinek, mint minden nyílt lázadás.

Talán mindkettő: a testtől és a szellemtől való viszolygás is csak egy része volt a hívők *alapvető közömbösségének* az adott világ irányában. Ahogy az emigránsok megtagadták az érdeklődést a számukra idegen és elzárt iránt, úgy vált náluk uralkodóvá az *érdekeltség megtagadása* általában a „földiek” felé s az ezekhez való viszonyuk — mint a szerző mondja — csupán *stratégiai*, vagy egyszerűen *taktikai* lett. S itt az egyik legkárosabb következményt abban jelöli meg a szerző, hogy ez a *taktikai beállítottság lehetetlenné tette az ellenfél keresztényi és emberi megítélését* is. Nem tudták felfedezni és megérteni az ellenfélnek azokat a helyes megérzéseit és dicséretes törekvéseit sem, amelyek támadásai mögött rejtettek, nem tudták felfedezni és megérteni az *ellenfél vallástalan problémáinak vallási magvát*. Hiányzott a tisztelet a szellem és a lélek inségével szemben, amely „odaát” is tisztázásért, eligazodásért és megoldásért küzdött. A „hitetlen” — s nem ez volt-e mindenki, aki nem teljesen azonosult? — a mindenáron való „megtérítés” tárgya lett, olyan megtérés célzatával, amely azonnali, feltétel nélküli és látható alávetést és beilleszkedést jelentett. A „hívó” — s ki nem volt az, aki különleg ki nem ütközött? — az abszolút fölény birtokosának számított, nem volt mit tanulnia, sem kapnia „odaátról”. A *hívőnek így szinte szükség-szerűen bizalmatlanná és ellenzékivé kellett válnia* az újjal szemben, mert ez új és kiszámíthatatlan volt. Nyilván ebből a forrásból származott, akárcsak a legtöbb francia katolikusnak királypártisága, az *osztályelölítélek* szinte gyermekes kultusza, a *rangnak és a címnek* az az őszinte és áhítatos körülrajongása, amely messze túlhaladt a keresztényileg elviselhetőn. Nem volt még kor, amelyben olyan jólélekkel ágyazták volna meg „vallásilag” a legbrutálisabb társadalmi szakadásokat s oly hosszasan vették volna látatlanba, mit sem sejtve, a szociális problematikát.

A katolikusoknak ez az előbb kényszerű, majd egyre önkéntesebb félreállása az alatt a félszázad alatt, amely szédítő iramban teremtett új

Európát, szomorú következkésekkel járt a kereszténységre és a világra egyaránt. Hosszú történetükben először esett meg, hogy a keresztények „nem voltak ott”, amikor kulturájuk bölcsője új formát kapott.

* * *

De még nem teljes a kép. Azok az erők ugyanis, amelyek azáltal szabadultak fel, hogy nem vettek részt az általános történésekben, tétlenül sem maradhattak. Minthogy pedig a minden vallási vonatkozástól kiüresített „világban” területet nem találhattak, *kizárólag az egyházon belülre* fordultak. S itt a világi fejlődés különös mellékjátéka bontakozott ki, vallásos alakulatok, egyesületek és intézmények szervezésének, egy önálló világ alapításának buzgóságában. Ezt a folyamatot — mondja Ida Friederike Görres — gyakran állították be a katolikus egyház páratlan fellendülésének. Visszatekintve azonban méltán kérdezhetjük, jórészt *nem káprázat volt-e ez?* Hiszen ugyanakkor, amikor rengeteg munka és pénz ment el társulásokra, kulturális és karitás-z-vállalkozásokra, *az egész fehér faj elkereszténytelenedése rohamosan hatotta át az élet minden területét.* A keresztények feladatát a világ irányában, úgy látszik, mégsem pótolhatja a jámbor tevékenységek semmilyen rekordja.

Az sem érdektelen azonban — folytatja a szerző —, hogy a „csak-katolikusoknak” ebben a mesterséges mellékvilágában észrevétlenül érvényesültek a tisztán világi mérték-elvek, ami világosan leleplezi ennek a „világtól való menekülésnek” felületes és önámító voltát. Ezért keltettek a pápák szociális körlevelei is oly csekély visszhangot a katolikus vállalkozók között. Emiatt támadt sokszor kétes híruk kifejezetten katolikus vezetési birtokoknak és gazdasági intézményeknek, ami a megbízhatóságot és igazságot illeti. Míg a katolikusok a hatodik parancsban hányták a „világ” szemére a kettős morált, ez a világ — olykor nem is alap-talanul — a hetedik és a nyolcadik parancsban vádolta meg kettős morállal a katolikusokat. Egyesekben volt bizony! nagyon sok jóakarát, de sok tanácstalanság is, amin nem csodálkozhatunk. Ha egyszer ferde a világgal szemben való magatartás alapja, nem lehet rajta egyenes az épület, nem lehet mindaddig, amíg le nem raktuk új alapjait.

* * *

Főleg francia példákkal festi alá Ida Friederike Görres azt a másik döntő választ is, amelyet a belső emigráltság állapotában a katolikusok létükre adhattak. Az első válasz, mint tudjuk, a világ megvetése volt. A másik a *fenntartás nélküli hűség és szeretet az egyház iránt*, amibe az idők jámborságának egész páthosza sűrűsödött s ami egy sajtáságos „törvényességben” nyert kifejezést.

Előtte még soha nem volt eset arra a fájdalmasan éber, hangtalanul érzékeny, feltétlen és kritika nélküli hűségre és lojalításra nemcsak az egyház, hanem *minden iránt, ami vele kapcsolatban állt.* A hívek örömmel domborították ki mindazt, ami másoktól megkülönböztethette őket, ami összetéveszthetetlenül „felekezeti” volt. Szívasebben nevezték magukat katolikusnak, mint kereszténynek, hitüket katolicizmusnak, mint kereszténységnek. Szerették az egyesületek jelvényeit, amelyek jelzőlámpa

gyanánt tanúsították utcán és termekben viselőik hitvallását. Tüntető és támadó volt ez a jámborság, amelyet bátor hitvallásnak és „apostolkodásnak” szántak, készen arra, hogy a gúnyt kihívják, a sértésekkel szembenézzenek, az ingadozókat felrázzák, a gyengéket megerősítsék. Ebben a viselkedésben azonban — mondja a szerző — *ellentmondások különös és meghatározó keveréke tükröződött: nemes büszkeség egész a főnyesséig s ugyanakkor belső bizonytalanság, amelyet kitartó hangsúggal kell túlkialtani; igény az egyeduralomra minden téren s ugyanakkor a védekezés fanatizmusa; lovagias volt és ugyanakkor pórias, diplomatikus és tapintatlan, bensőséges és indiszkrét, teljesen a lélekhez forduló és ugyanekkor gyermekesen külsőségekbe rohanó. Szinte azt mondhatnók, hogy a világ elítélt és kárhozottat elvilágiasodása topakodott be hátsó ajtókon a vallásosság belső életébe. A jámborok többségének jámborsága riasztó mértékben terelődött el egyetlen és igazi értelmétől: horizontálissá vált vertikális helyett, emberekre tekintett az Isten helyett, még ha természetesen „Isten kedvéért” is. Legalább egyik szemével folyton a hatást fürkészte, amelyet a „világra” tesz, még ha hitvédő vagy tanító, építő vagy térítő irányban is. S ez az egyetemes törekvés ült rá a legbensőbbre is, kezdve az imától a szentségek vételéig.*

Ebben a lelkiületben gyökerezett az a vak engedelmesség, a *törvénynek az a szeretete is, amelyet Newman bíboros pontosan felismert veszedelmnek, amikor megbélyegzi az „alávetés gyönyörűségét”, amelyben bizonyos körök éledelegtek és egymást túlteljesíteni iparkodtak. Innen a vallásos élet bármilyen megnyilatkozásának helyeslése, szépítése, dicsérése. Aki csak latolgatni is merte e valójában külső dolgoknak kiválóságát, nyomban az illojalítás, a titkos szabadzselleműség és megbízhatatlanság gyanujába esett. Volt persze sok tisztesség és becsület, helytállás és felelősségérzés is ebben a hűségben, amely csukott szemmel ragadta a sereget az ostromlott vár köré, de volt benne bőven türelmetlenség, igazságtalanság, lemondás a saját felelősségről, restség a gondolkodásra és gyávaság is.*

A legveszélyesebb pedig ebben a fejlődésben az volt, hogy a „sentire cum Ecclesia”, az együtérzés az egyházzal, valamiféle patriotizmussá vált, amely beérte a földi ténylegességekkel, ahelyett, hogy a világ összes formáin át pihenés nélkül munkálta volna a természetfölötti áradását. A nagy örökség elevenen ható hagyatékából büszkén örözt műzeumi kincs lett. Az emberek mind nagyobb hányada pedig, akiknek vallási éhsége fellázadt az ellen, hogy egy kérget magával az istenivel azonosítsanak, kielégítetlenül indult új utak után. Így lett ismét ősz az egyház történetében — zárja fejtegetéseit Ida Friederike Görres. Mialatt azonban a messzelátható lombkorona utolsó pompájába ért és „elkészült” a szó kettős értelmében: színekben gazdaggá lett és elmúlás előttivé, addig a legyőzhetetlen élet mélyen behúzódott a törzsbe és a gyökerekbe, hogy a legkeményebb téllal szemben is újabb tavasz bizonyosságát vigye magával.

Mihelics Vid

Ida Friederike Görres cikkére és megállapításainak más szempontokból való értékelésére következő számunkban visszatérünk. (A Szerk.)